

УДК 343.9:343.35

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.55>

ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ЮРИДИЧНОГО ДИЗАЙНУ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ

Сметаніна Н.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, асистент
кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0001-5949-3709>

Череватюк Д.В.,

студентка 1 курсу магістратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0002-5673-3583>

Сметаніна Н.В., Череватюк Д.В. Впровадження підходів юридичного дизайну як спосіб підвищення ефективності антикорупційних програм.

У статті вказується, що антикорупційний комплаєнс є провідною сферою у антикорупційній політиці України для врегулювання діяльності юридичної особи в аспекті запобігання та протидії корупції. Затверджена Національним агентством з питань запобігання корупції «Типова антикорупційна програма юридичної особи» продовжує практику дублювання юридичними особами її положень без конструктивного дослідження змісту і пристосування до особливостей управління і організації підприємством. У підсумку відсутня участь трудового колективу у розробці методів запобігання корупції, працівники, які не залучаються до розробки, мають нижчу обізнаність стосовно її положень, що призводить до недотримання вимог антикорупційного законодавства. Ці проблеми існують до тепер і викликають стурбованість через те, що антикорупційна програма є потужним інструментом, однак її неправильне використання тільки створює видимість діяльності із запобігання і подолання корупції.

Для вирішення такої проблеми пропонується встановити вимоги до антикорупційної програми, які сприятимуть її реальній дії. Однією з основних вимог визначається застосування принципів юридичного дизайну. У статті пояснюється визначення терміну і його походження, основні техніки і підходи до розуміння. Також наводиться приклад фрагменту Типової антикорупційної програми юридичної особи та антикорупційної програми, що складена відповідно до принципів юридичного дизайну. Окремо згадується успішне застосування технік юридичного дизайну у діяльності

Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції.

На думку авторів, такі вимоги сприятимуть у формуванні нульової толерантності до корупції, а також у запобіганні та протидії корупції в Україні. Антикорупційна програма складена відповідно до законодавства і завдяки застосуванню юридичного дизайну без сумніву матиме успіх, так як встановлюватиме важливі права і обов'язки, і у той же час привертатиме увагу естетичною складовою, що полегшить сприйняття і викликатиме зацікавленість у дослідженні всього змісту.

Ключові слова: корупція, комплаєнс програми, доброчесність, юридичний дизайн документу.

Smetanina N.V., Cherevatuk D.V. Implementing legal design approaches as a way to increase the effectiveness of anti-corruption programs.

The article states that anti-corruption compliance has been a leading area in Ukraine's anti-corruption policy to regulate the activities of legal entities in terms of preventing and combating corruption. Approved by the National Agency for the Prevention of Corruption, the «Typical Anti-Corruption Program of a Legal Entity» continues the practice of duplicating its provisions by legal entities without constructive study of the content and adaptation to the peculiarities of enterprise management and organization. In conclusion, there is no participation of the labor collective in the development of methods to prevent corruption, employees who are not involved in the development have less awareness of its provisions, which leads to non-compliance with anti-corruption legislation. These problems still exist and are a matter of concern because the anti-

corruption program is a powerful tool, but its misuse only creates the appearance of anti-corruption activities.

To solve this problem, it is proposed to establish requirements for an anti-corruption program that will facilitate its real action. One of the main requirements is the application of the principles of legal design. The article explains the definition of the term and its origin, basic techniques and approaches to understanding. There is also an example of the fragment of the Standard Anti-Corruption Program of a Legal Entity and the Anti-Corruption Program compiled in accordance with the principles of legal design. The successful application of legal design techniques in the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for the Prevention of Corruption is mentioned separately.

According to the authors, such requirements will contribute to the formation of zero tolerance for corruption, as well as in preventing and combating corruption in Ukraine. The anti-corruption program is designed in accordance with the law and will undoubtedly succeed through the use of legal design, as it will establish important rights and responsibilities, while attracting attention to the aesthetic component, which will facilitate perception and interest in research.

Key words: corruption, compliance program, integrity, legal document design.

Постановка проблеми. Останні роки антикорупційний комплаєнс є визначальною сферою, що характеризує антикорупційну політику у діяльності юридичної особи. Він залишається одним з найефективніших засобів боротьби з корупцією, а одним з його етапів є прийняття антикорупційної програми. Такі програми можуть відображати прогресивні положення, а можуть стати черговими документами, які повинні виконуватись і формувати негативне ставлення до корупції, однак у дійсності лише формально існують.

Стан опрацювання проблематики щодо проблеми впровадження комплаєнсу у сфері антикорупційного захисту у тій чи іншій мірі проводились дослідження такими вченими, як: О. Ю. Бусол, Б. М. Головін, Д. С. Машлякевич, М. І. Мельник, Є. В. Невмержицький, О. В. Нестеренко, В. Ф. Оболенцев, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун та іншими вітчизняними науковцями.

Метою статті є формування нових вимог до антикорупційних програм з ціллю підвищення їх ефективності у запобіганні та протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Згідно статті 62 Закону України «Про запобігання корупції» одним з методів боротьби з корупцією є антикорупційна програма, яку в обов'язковому порядку має приймати визначений перелік юридичних осіб. Антикорупційною програмою юридичної особи є

комплекс правил, стандартів і процедур щодо виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності юридичної особи [1].

Слід наголосити, що наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.12.2021 №794/21 була затверджена у новій редакції «Типова антикорупційна програма юридичної особи». Такий крок без сумніву є необхідним і правильним, адже без такого врегулювання могли виникнути суперечки щодо її змісту та повноти викладу тексту. Однак, не можна не помітити, що антикорупційні програми значної кількості юридичних осіб після такого кроку почали зводитись до простого копіюванню положень Типової антикорупційної програми.

Це призвело до наступних наслідків:

- відсутність участі трудового колективу юридичної особи в розробці методів по запобіганню та протидії з корупцією на конкретному підприємстві;

- не врахування специфіки діяльності роботи такої юридичної особи;

- зниження обізнаності про антикорупційні заходи, так як працівники активно не залучаються до її розробки;

- за відсутності реальних обговорень, не відбувається оцінки знань працівників у сфері антикорупційного законодавства, через що Уповноважений з питань запобігання та протидії корупції (далі – Уповноважений) не має змоги опрацювати всі проблемні аспекти з працівниками.

Більше того, існує проблема більш серйозного характеру. Згідно з «Аналітичним оглядом умов забезпечення доброчесності та роботи антикорупційних уповноважених у публічному секторі» за 2020 рік, 79% Уповноважених на державних підприємствах та 52% Уповноважених інших державних органів визначають свій рівень професійної антикорупційної освіти недостатнім. Вони намагаються самостійно вирішити цю проблему за допомогою проходження курсів підвищення кваліфікації та участі у заходах з обміну досвідом, яких наразі не вистачає для якісного задоволення потреб у професійному навчанні уповноважених. Респонденти, незалежно від типу посад, продемонстрували значний (30% і більше) запит щодо формування навчальних програм практично з усіх запропонованих в опитуванні тематичних напрямів діяльності уповноважених [2, с. 60].

Отже, на даному етапі впровадження антикорупційних програм основним, на нашу думку, залишається:

- пояснення, які механізми антикорупційної боротьби існують в принципі, і як вони працюють у компаніях;

- демонстрація вигоди неухильного дотримання міжнародних антикорупційних стандартів, які є реальною альтернативою сумнівних «переваг» корупційної практики;

- допомога українським компаніям виконати вимоги розділу X Закону України «Про запобігання корупції», про необхідність розробки і впровадження антикорупційних програм [3].

Успіх застосування антикорупційної програми залежить від багатьох факторів. Основними, ми вважаємо, по-перше, створення програми, яка буде здатна усувати основні недоліки в управлінні, що призводять до зниження можливостей для отримання прибутку та більшої вірогідності застосування санкцій за умов несприятливої поведінки [4, с. 12]. По-друге, створення такої антикорупційної програми, яка дозволить працівникам будь-яких спеціальностей легко з нею ознайомитись і зрозуміти її зміст, а головне – у разі виникнення корупційних ризиків мати можливість переглянути план дій і прийняти зважене рішення.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо, щоб основні вимоги до антикорупційної програми були наступні:

1. Відповідність змісту положень вимогам чинного законодавства.

2. Участь працівників у її розробці, без покладення додаткового навантаження у процесі виконання покладених на них завдань. Основна робота залишається за Уповноваженим, однак наш підхід передбачає створення у працівників відчуття причетності. Такий спільний підхід може бути використаний через тестування чи інші інтерактивні форми, що займатиме не більше 15 хвилин. Це допомагає зменшити заперечення або опір програмі.

3. Безперервність. Створення антикорупційної програми не слід розглядати як разовий проєкт, а радше як постійний процес. Програму необхідно постійно адаптувати до мінливого ділового середовища та внутрішнього навчання [5, с. 25].

4. Спільна відповідальність. Дуже важливо уникнути подвійних стандартів і гнучкості в інтерпретації політики та процедур. Правила та принципи мають бути однаковими для керівників, топ-менеджерів та інших працівників. Послідовність у застосуванні програми має бути особливо відображена у кадровій політиці компанії [5, с. 26].

5. Доступність. Інформація про антикорупційну програму та допоміжні матеріали повинні бути у відкритому доступі. Це розміщення на офіційних веб-сайтах чи на сайтах з доступом лише працівників компанії або копії таких програм у приміщеннях до яких всі мають доступ. Важливо при розміщенні такого документу на сайтах не робити його пошук надміру довгим. Головна сторінка повинна містити посилання на антикорупційну програму, зручний антикорупційний інтерфейс, який не буде ускладнювати пошук інформації.

6. Антикорупційна програма повинна бути адаптована до індивідуальних особливостей компанії. Результати оцінки ризиків компанії визна-

чають масштаби ризиків та конкретні сфери, на які мають бути спрямовані антикорупційні заходи.

7. Застосування принципів юридичного дизайну. Зміст має бути легким для розуміння, тому бажано уникати скорочень або технічних термінів. Розуміння можна ще покращити, надавши реальні приклади, рекомендації та зручні інструменти, які роблять загальні політики актуальними на практичному рівні. Також важливим є правильне оформлення. Закон не ставить конкретних вимог щодо шрифту та кількості сторінок, а тому важливо зробити його візуально приємним і легким.

Вважаємо останній пункт надзвичайно важливим у аспекті сприйняття інформації і основним у розумінні дотримання положень антикорупційної програми, а тому зупинимось на ньому детальніше.

Як відомо, антикорупційні програми не тільки не збільшують кількість правил і регламентацій, але і допомагають зменшити набір регламентів, що встановлюються державою для бізнесу. Ефективними їх роблять її інструменти – це аудит, розслідування, заохочення, механізми анонімних повідомлень, етичні норми, оцінка ризиків і зворотній зв'язок із керівництвом [6]. Однак дані інструменти можуть так і не бути реалізовані через їх надмірну «важкість» у сприйнятті.

Антикорупційна програма не повинна лише формально існувати, а має виступати дієвим інструментом, викликати зацікавленість у працівників для подальшого вивчення, а для цього пропонуємо використовувати підходи і принципи юридичного дизайну.

Юридичний дизайн – це підготовка юридичних документів з використанням підходів дизайн мислення, що базується на принципі орієнтування на людину, як кінцевого споживача. Термін «legal design» (юридичний дизайн) виник у Каліфорнії, США і майже відразу набув широкої популярності. Науковець Маргарет Хейган із Стенфордського юридичного факультету допомогла впровадити цей термін після створення ігрового додатка, що полегшив вивчення права студентами. Така робота призвела до створення Стенфордської лабораторії юридичного дизайну, директором якої вона є [7]. У деяких університетах США юридичний дизайн викладають як окрему дисципліну. Паралельно ми бачимо розвиток окремої професії «legal designer», поступово формуються об'єднання професіоналів у цій сфері [8].

Існує системна проблема щодо відсутності зворотного зв'язку від тих, хто вивчає антикорупційну програму і, на практиці, повинен її застосовувати. Естетична складова є гарантом того, що до даного документу звертатимуться неодноразово, так як він матиме більше переваг, ніж статті на сайтах чи окремі публікації уповноважених.

Наведемо приклад однієї сторінки Типової антикорупційної програми юридичної особи та анти-

корупційної програми, що складена відповідно до принципів юридичного дизайну (Рис. 1).

Наочно можна побачити зміни в антикорупційній програмі, якщо прибрати зайвий текст і спробували схематично пояснити умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти порушень антикорупційних вимог.

Форми юридичного дизайну різноманітні: схеми, блок-схеми, інфографіка, таймлайни, таблиці, діаграми, схеми структури органів та ін. Однак legal design не означає, що весь текст ми можемо замінити зображеннями. Важливо пам'ятати, що необхідно зберегти сутність положень і не допустити їх двозначного тлумачення. Підготувати текст з використанням юридичного дизайну означає, у першу чергу, правильно структурувати його і дотриматись базових правил типографії. Основними з них є наступні: не використовуйте більше 2 різних шрифтів, обирайте доцільні для документу кольори у разі оформлення інфографіки чи схем, створіть більше вільного простору, щоб текст сприймався у спрощеній формі, урегулюйте відстань між абзацами та вирівняйте текст тощо [9]. Таких правил багато, однак їх доцільність визначається окремим випадком.

Юридичний дизайн успішно застосовують іноземні компанії, що можуть зобразити правила поведінки, права та обов'язки навіть у формі коміксів, що має неабиякий попит. В Україні підходи юридичного дизайну застосовуються такою категорією суб'єктів запобігання корупції, як суб'єкти зі спеціальними повноваженнями у сфері протидії

корупції, як їх виокремлює Б. М. Головкін - Національним антикорупційним бюро України та Національним агентством з питань запобігання корупції [10, с. 256]. На офіційних сайтах наведених державних органів можна побачити різні схеми, інфографіку, таймлайни, що значно полегшують сприйняття і дозволяють кожному громадянину зрозуміти складні корупційні схеми чи механізми за декілька хвилин.

Висновки. Антикорупційна програма є важливим засобом у формуванні нульової толерантності до корупції, у запобіганні та протидії корупції в Україні. Її перевагами є залучення працівників до розробки документу та можливість детально розписати основні дії при виникненні корупційних ризиків чи перебуванні особи в ситуації, пов'язаній з корупцією. Головним завданням залишається створення документу, який стане антикорупційним довідником для керівника, працівників, контрагентів при співпраці з юридичною особою. Антикорупційна програма має бути повністю вбудованою в бізнес-процеси підприємства, враховувати зовнішні і внутрішні правові норми. Це означає, що така програма виконуватиме відповідні функції в управлінні підприємством.

Успіх такої програми напряму залежить від осіб, які ознайомляться з програмою, зрозуміють і у разі необхідності звернуться до її положень. У цьому допоможе юридичний дизайн, напрям, що характеризується орієнтуванням на людину, яка буде взаємодіяти з документом. Естетична складова – це не закріплені законодавством правила,

IX. Умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти порушень антикорупційних вимог

1. Працівникам Юридичної особи гарантується конфіденційність їх повідомлень засновникам (учасникам), керівнику або Уповноваженому про виявлені ознаки порушень Антикорупційної програми, корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень в діяльності інших працівників Юридичної особи та повідомлень про факти підбурення працівників Юридичної особи до вчинення корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень.

2. Повідомлення про виявлені ознаки порушень Антикорупційної програми, а також повідомлення про факти підбурення працівників Юридичної особи до вчинення корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень можуть бути здійснені в усній чи письмовій формі, за допомогою каналів зв'язку, визначених у Антикорупційній програмі. Повідомлення також можуть здійснюватися працівниками та посадовими особами ділових партнерів Юридичної особи.

Керівник забезпечує підготовку роботи вказаних каналів зв'язку та їхній захист від зовнішнього втручання і витоку інформації.

3. Подання завідомо неправдивих повідомлень не допускається.

4. Повідомлення працівників Юридичної особи про виявлення ознак вчинення корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень можуть бути анонімними.

Анонімне повідомлення про виявлення ознак вчинення корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень може бути розглянуто лише у випадку, коли наведена у ньому інформація стосується конкретного працівника Юридичної особи або ділових партнерів Юридичної особи та містить фактичні дані, які можуть бути перевірені.

5. Перевірку інформації, викладеної в повідомленні, здійснює Уповноважений, а якщо повідомлення стосується дій самого Уповноваженого - працівник, визначений засновниками (учасниками) або керівником.

6. Будь-які дані, що дають можливість ідентифікувати особу, яка повідомила Уповноваженого про факти підбурення до вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення або про виявлення ознак порушення вимог Антикорупційної програми, вчинення працівниками чи іншими особами корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, належать до конфіденційної інформації та охороняються згідно з законом.

Уповноважений та особи, залучені ним до перевірки викладеної у повідомленні інформації, не вправі її розголошувати.

IX. Умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти порушень антикорупційних вимог

Кожен працівник Юридичної особи, керівник або посадові особи ділових партнерів може звернутись з інформацією щодо вчинення корупційних правопорушень чи пов'язаних з корупцією правопорушень в діяльності інших працівників чи керівника.



Кожному гарантується конфіденційність.



Подання завідомо неправдивих повідомлень не допускається.

Канали зв'язку:

- звернутись до Уповноваженого особисто;
- надіслати повідомлення на захищену електронну пошту korrupcion@gmail.com;
- написати повідомлення і покласти її у скриньку, що знаходиться на першому поверсі головного офісу та кожному філії Юридичної особи.

Керівник забезпечує цілодобову роботу вказаних каналів зв'язку та їхній захист від зовнішнього втручання і витоку інформації.

Звернутись можна з наступною інформацією:

- виявлення ознак вчинення корупційних правопорушень;
- виявлення ознак вчинення правопорушень пов'язаних з корупцією;
- виявлення порушень вимог корпоративної етики;
- будь-яка інша інформація, яка порушує або може порушувати антикорупційні норми.



Повідомлення можуть бути анонімними.

Розглядаються лише копії наведена інформація стосується конкретного працівника або ділових партнерів та містить фактичні дані, які можуть бути перевірені.

Перевірку інформації, викладеної в повідомленні, здійснює Уповноважений, а якщо повідомлення стосується дій самого Уповноваженого - працівник, визначений керівником, Уповноважений та особи, залучені ним до перевірки викладеної у повідомленні інформації, не вправі її розголошувати.

Рис. 1

а тому ми можемо різними способами привертати увагу працівників до змісту. Єдиним мінусом у такому підході є витрачений час. Усе інше залежить від креативу окремої особи і від бажання робити зміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 9 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 28.01.2022).
2. Антикорупційна доброчесність 2020: аналітичний огляд за результатами соціологічного дослідження. Київ. Національне агентство з питань запобігання корупції, 2021. 68 с. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/Doslidzhennya-Antykoruptsijna-dobrochesnist-2020.pdf> (дата звернення: 29.01.2022).
3. Сметаніна Н. В. Проблемні питання розвитку антикорупційного законодавства у приватному секторі. *Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи*: матеріали панел. дискусії IV Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 23–24 верес. 2020 р. Харків, 2020. С. 199–202.
4. Anti-corruption Policies and Programs: A Framework for Evaluation. By Jeff Huther and Anwar Shah. URL: [worldbank.org/curated/en/578241468767095005/118518323_20041118114620/additional/multi-page.pdf](https://documents1.worldbank.org/curated/en/578241468767095005/118518323_20041118114620/additional/multi-page.pdf) (дата звернення: 30.01.2022).
5. An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide. New York, 2013. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/13-84498_Ebook.pdf (дата звернення: 05.02.2022).
6. Сметаніна Н.В. Антикорупційний комплаєнс у системі запобігання корупції. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: зб. тез міжнар. конф. (м. Харків, 22 верес. 2021 р.). Харків, 2021. С. 258–261.
7. The Legal Design Lab. URL: <https://law.stanford.edu/organizations/pages/legal-design-lab/#sfsnav-our-4-themes> (дата звернення: 15.02.2022).
8. The Legal Design Alliance. URL: <https://www.legaldesignalliance.org/> (дата звернення: 16.02.2022).
9. Правильна типографія = зручність сприйняття вашого контенту! URL: <https://goldwebsolutions.com/uk/blog/pravilna-tipografiya-u-sviti-didzhetel/> (дата звернення: 09.04.2022).
10. Головкін Б. М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 254–260.